

ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՖՐԻԿԻ ՏԱՂԵՐՈՒՄ

Միջնադարյան երգիչներից մեկի՝ Ֆրիկի մասին ճշգրիտ կենսագրական տրվյալներ չեն պահպանվել, սակայն նրա լեզվի բնութքունը կարող է որոշ պարզաբանումներ մտցնել նրա բնակության վայրի և լեզվի տարածքային տարբերակի վերաբերյալ: Անշուշտ, հայերենի համար անցումային համարվող միջին հայերենի լեզվական վիճակն ունի անբարենպաստ մի շարք իրադրություններ լեզվաբնական ճշգրիտ եզրահանգումների համար, այնուհանդերձ սույն հոդվածում կփորձենք ներկայացնել մեր դիտարկումները՝ խնդրո առարկա դարձնելով Ֆրիկի լեզվում առկա փոխառությունները:

Հայ ժողովրդի կյանքում կատարվող մի շարք տեղաշարժերով պայմանավորված՝ միջին հայերենի բառապաշարը հին փոխառություններին գուզրնթաց շարունակարար համարվել է նորերով, որոնց հիմնական մասը վերցվել է արաբերենից, պարսկերենից, բուրբերենից, ֆրանսերենից, լատիներենից և այլն: Համեմատած նախորդ շրջանի փոխառությունների հետ՝ միջինհայերենյանն առանձնանում է անմիջական խոսակցական փոխառությունների գերակայությամբ: Ըստ բառային վիճակագրության՝ փոխառյալ արմատների միջին հաճախականությունը հին հայերենում 11% է, միջին հայերենում՝ 13%, արդի հայերենում՝ 12%: Հաճախադեպության տեսակետից (որն առավել կարևոր է) վերջիններս միշտ զիջել են բնիկ արմատներին, որոնց հաճախականությունը հին հայերենում եղել է 68%, միջին հայերենում՝ 70%, արդի շրջանում՝ 69%:¹

Անդրադառնալով Ֆրիկի լեզվին՝ նշենք, որ համաձայն Հայկական համալսարանի ավյալների² նրա անունով մեզ հասած սուտ վաքսում տաղեր պարունակում են մոտավորապես 3078 բառ, որոնցից 151-ը (մոտ 7%-ը) միջինհայերենյան փոխառություններ են: Մակայն բառաշերտերի դեքսը լեզվի մեջ առավելապես պայմանավորված է նրանցում առկա միավորների կենսոնակությամբ և ավելի նվազ քանակով: Այս առումով, Ֆրիկի լեզվում բնիկ հայկական արմատներն ավելի կենսունակ են և աչքի են լնկնում գործածման բարձր հաճախականությամբ, ինչպես, օրինակ, *անդալաս* արաբերեն արմատից կազմված բառը (*անսխալ*, *անարատ*, *արդար*, *ճշմարիտ* նշանակությամբ) գործածվել է ընդամենը երկու անգամ, մինչդեռ հայերենի հոմանիշ տարբերակները՝ *արդար*, *անմեղ* և *ճշմարիտ* բառերը, կիրարկվել են առաջինը՝ տասներկու, երկրորդը՝ վեց, իսկ երրորդը՝ երեք անգամ: Կամ *բարաբար* պարսկերեն բառը Ֆրիկը գործածել է ընդամենը երեք անգամ, իսկ նույնիմաստ *հավասար* բառը՝ 21 անգամ:

Հանդիպում են նաև բառեր, որոնց հայկական տարբերակները կամ զիջում են օտաք բառերին, կամ ընդհանրապես չեն գարծածվել, օրինակ, *անբասդիք* և *թամամ* բառերը: Երկուսն էլ ծագմամբ արաբերեն բառեր են, որոնք գործածվել են մեկ անգամ. առաջինը՝ օտաքին բնորոշելու համար, իսկ երկրորդը՝ տուրք տալով ժողովրդական խոսքում առկա տարբերակին, օրինակ, Ֆռանգն խեև և *անբասդիք* /ՖրԲ, 187/: Ես հինգ հազար հարիւր տարի *թամամ* մեջ այս հոդի արի դարար /ՖրԲ, 201/:³ Փաստորեն, օտաք բառերի գործածությունը հաճախ ունեցել է ոճական բնույթ՝ նպաստելով անմիջական խոսքի ձեալորմանը:

Արաբերեն և պարսկերեն փոխառություններ: Ֆրիկի լեզվում բավական զգալի թիվ են կազմում (երևույթին անդրադառնանք թվային տվյալներով): Նրա գործածած *ա*) տառով սխվող միջինհայերենյան շերտի հարյուր տասնվեց բառերից տասնմեկը փոխառյալ են (վեցը՝ արաբերենից, չորսը՝ պարսկերենից), *բ*) տառով քառասունչորս բառից՝ տասնհինգը (ինը՝ պարսկերենից, մեկը՝ արաբերենից), *դ*) տառով քսաներեք բառից՝ տասներկուսը (չորսը՝ արաբերենից, յոթը՝ պարսկերենից) և այլն:

¹ Հայրց լեզվի պատմական քերականություն, հատոր II, Եր., 1975:
² Տես Հայկական համալսարան, 19, Ֆրիկ, Բանաստեղծություններ, հ. 1-2, Եր., 1986-1987:
³ Ֆրիկ, Բանաստեղծություններ (այսուհետև ՖրԲ), Եր., 1940:

Պարսկերեն փոխառություններ: Միջին գրական լեզուն վկայում է դասական հայերենին անձանոթ շուրջ 600 իրանական բառեր՝ մեծ մասամբ նոր պարսկերենից եկող, ինչպես և միջինիրանական լեզուների հնագույն բառաձևեր, որոնք գրաբարյան մատենագրությունը չի ավանդել տարբեր պատճառներով: Պահպանվածից եկող բառերը, անշուշտ, հնուց ի վեր պահպանված լինելով հայերենի խոսակցական տարբերակներում, բանավոր ճանապարհով ներթափանցել են միջին հայերենի մատենագրական աղբյուրներ, որոնցից վկայվել են նաև Ֆրիլիկի տաղերում. ինչպես՝ *ղեհ* (Կանգնիս ի յայտ *ղեհին* ու շահես զլոյսն ի բարին /ՖրՔ,129/)՝⁴, *լեղակ* (Կապի քո բբուլ լեզուդ, ի յանեն լինիս զու *լեղակ* /ն.տ.,58/), *մուշտակ* (Ֆրիլի ... Չօրն կեր ու խոսմ արար, եւ հանգար բորդ խաս *մուշտակ* /ն.տ.,57/), *փաթերակ* (Ալոց լավ լսրատ կու տաս, քո հոգուդ բերես *փաթերակ* /ն.տ.,58/) և այլն:

Հանդիպում են նաև արաբերենի բառեր, որոնք, ըստ Աճառյանի, ավելի շատ պարսկերենի ազդեցությամբ են բացատրվում. «Հատկապես ԲՄ դարում... արաբները Հայաստանից հեռացած և նույնիսկ իրենց անկման շրջանն էին մտած: Այս պատճառով ազդեցությունը պիտի վերագրենք ոչ թե ուղղակի արաբերենին, այլ մեր հարեկան պարսկերենին»⁵ (ի դեպ, վերջիններս մահմեդականությունն քնդառնելուց հետո պարտավոր էին սովորել արաբերեն՝ Լուրանը կարդալու նպատակով): Մրսւ հիման վրա կարող ենք պարսկերեն և արաբերեն բառեր քննել միասնաբար՝ իրարից չտարանջատելով:

Ուշագրավ է, որ պարսկաարաբական փոխառությունների հիմնական մասն արտահայտում է վիճակ-տրամադրություն և հատկանիշ, որոնք հայերենում ունեցել են իրենց համարժեք ձևերը և բազմիցս օգտագործվել են Ֆրիլիկի կողմից: Հետևաբար, տվյալ բառերի կիրարկումը ունեցել է ռճական բնույթ: Ի թիվս սրանց հանդիպում են նաև գրաբարում վկայված փոխառյալ բառերի խոսակցական տարբերակներ: Օրինակ՝ *եղիշիկ* լեզվում տակավին վկայված *անղաճել* պարսկական բառը,⁶ ինչպես Ֆրիլի,⁷ այնպես էլ Կ. Երզնկացու և Ն. Քուչակի տաղերում հանդիպում է *անղիճել*, *անտիճել* ձևերով,⁸ որոնք ՆՀԲ-ում համարվում են *ռամկական*:⁹

Փոխառյալ բառերի խոսակցական տարբերակները, ի դեպ, հիմնականում գործածվել են հայերենի բառակազմական օրենքներին համապատասխան, որն առավելապես դրսևորվել է անանցման միջոցով. աննակնետունակը *ան-* ժխտական ցախածանցը և *-ուրիս* վերջածանցն են, ինչպես՝ *անրապղիր*, *անղալաաթ*, *զենուրիս*, *փռշիմանուրիս* և այլն: Օրինակ՝ Կու ևս անմեղ եւ *անղալաա* /ՖրՔ,215/: Խրատոր ստի ևս քեզ, տես շահ է, թե *զենուրիս* /ՖրԿ,108/:

Տաղերում վկայվել են այլ անանցներ ևս, ինչպես՝ *-ելի*, *-ուր*, *-ի* և *-իկ*, *-ուկ*, նվազափաղարշական անանցները, օրինակ, *անագելի* (ՄԱԿն է կերպի *անագելի/տանագելի* /ՖրԿ,539/), *աօլվարուր* (Եւ *աօլվարուրն* յայտնի լինի: Եւ անբախտին լեղին պատառի /ՖրՔ,244/), *զրեհի*, *ճօշի* (ՄԱԿն *ճօշի* և *զրեհի*, ճորով նստի ի տանիկ ձի /ն.տ.,251/), *հարամիկ* (Կրացին է գող եւ *հարամիկ* /ՖրԿ,275/),¹⁰ *դարիսյուկ* (Անբաղդն ճորտ է ատարի եւ *դարիսյուկ* /ն.տ.,538/), *բաստիկ* (*Բաստիկ* որ կրես հիմիկ, մեծ ամաթ եւ մերկ խայտառակ /ն.տ.,367/):

Հայերեն և օտար բառերի համադրմամբ ձևավորվել են բայական հարադրություններ ևս, օրինակ, *ազիզ կենայ* (Կուզես որ *ազիզ կենաս*, որ ամեն մարդ գրեզ սիրե /ՖրԿ,464/), *անղէճ լինել* (Մարդն ուր շատ *անղէճ լինի*, հոգն կու մաշի /ն.տ.,510/), *զեն անել/վնասել* (Ֆրիլի շահու *զեն արա*, յիմացիր թե որն կու պիտի /ՖրՔ,43/):

Ի շարս սրանց առանձնանում են փոխառյալ բայեր, որոնք գործածվել են գրաբարի խոնարհման հարադրույցին հատուկ տարբերակով, ինչպես՝ Հիմի կան և

⁴ Ֆրիլի, Դիանն (այտուհետև՝ ՖրԿ), Նիս Ետրք, 1952:

⁵ Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, հ. II, Եր., 1951, էջ 183:

⁶ Հ. Աճառյան, Հայերենի այմատական բառարան (այտուհետև՝ ՀԱԲ), հ. I, Եր., 1971, էջ 186:

⁷ ՖրՔ, էջ 35-55:

⁸ Հ. Աճառյան, ՀԱԲ, հ. I, Եր., 1971, էջ 186:

⁹ Նոր բառգիրք հայկազգեան լեզուի, հ. I, Եր., 1979, էջ 130:

¹⁰ Վկայվել է նաև բառիս հոլովման արդյունքում հնչյունափոխված ձևը, ինչպես՝ Թէ երայ ևս-բանիկ ընկեր բալանց, և արար գիս գեոի: ՖրԿ, I,2,11:

մնան՝ քե՛ երբ կու գայ, Որ մեզ *անենք* մեր *քամաշայ* /ՖրԲ, 257/: Հատկանշական է որ, բացի ընդգծված բայից, դերանունը ևս գրաբարակերպ է:

Վկայվել ևն իմաստափոխություններ՝ փոխառու լեզվի համեմատությամբ: Ինչպես՝ *գիլիստանիք/կուլիստանիք* բառը պարսկերեն *գոլ/վարդ/ և ստան* արմատներից է, որը, *վարդաստան* իմաստով հայոց մեջ, մասնավորապես աշուղական խոսքում լայնորեն կիրառվել է: Ֆրիկի երկերում հանդիպում է *ծաղկանկար կամ վարդանկար գգեսա* իմաստով:¹¹ Ի դեպ, իմաստային այս կիրարկությունը չի հանդիպում և հայերեն, և՛ սլարսկերեն բառարաններում: Ընդ որում, բառիս *-ք* հնչյունը հայկական հավերժ է. Նախ ու նասիֆ, քեմխա ու սօֆ. *Կուլիստանիքն*, որ դու հազար: Բարձր ևս նստել ի վերայ խարող՝ Յեան աի գաս աղկլց ի վար /ՖրԲ, 479/:

Պարսկառարական ազդեցությունը Ֆրիկի լեզվում նկատվում է ոչ միայն բառապաշարի, այլև տաղաչափության հարցում. «Արաբական ազդեցությունը հայերենի վրա երևում է տաղաչափության մեջ: ... Ոտանավորի հանգի հետ պետք է հիշել նաև այն, ինչ որ արաբերենում կոչվում է *կաֆիյե*: Արաբները սիրում էին ոչ միայն ոտանավորի, այլ և բանաստեղծական արձակի մեջ նախադասությունները միևնույն հանգով վերջացնել, մանավանդ ամականը գոյականի հետ նույնահանգ դուրս բերել: Այս ոճը շատ սիրված է նաև տաճիկների ու պարսիկների մոտ և մինչև այսօր էլ շարունակվում է»: ¹² Տաղաչափական այս ձևը, ըստ Աբեդյանի, զործածել է նաև Նարեկացին իր «Մատենանոցի» ստեղծագործության որոշ հատվածներում:¹³

Խոսերով պարսկերեն փոխառությունների մասին՝ անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ «Նորին Ֆրկանն ասագեսայ» (Եկայք որ ի բաց թողունք...) աստղում հանդիպած հայատառ պարսկերեն քառատողին, որին անդրադարձել են այնպիսի բանասերներ, ինչպիսիք են Տիրայր արքեպիսկոպոս Հովհաննիսյանը և Մ. Թիրաբյանը,¹⁴ Վ. Ալբանդիյանը և Հ. Փափազյանը,¹⁵ Բ. Չուգասզյանը,¹⁶ Ա. Շախտավարյանը¹⁷ արտասեպյուեով իրենց դիտարկումները. որոնք, ի դեպ, միանշանակաբն չեն ընդունվել: Օրինակ՝ Ա. Մնացականյանը, համարելով այն հետազոտարների հավերժ, չի ընդգրկել իր խմբագրած հայերենի կազմում՝ ուսումնառարանելով, որ սովյա հատվածը պահպանվել է երեք ընդօրինակություններից մեկում:¹⁸ Այնուամենայնիվ, այն ընդգրկվել է և՛ «Բանաստեղծություններ»-ի,¹⁹ և՛ «Իրան»-ի²⁰ օրինակներում:

Ուշագալվ անդրադարձ է կատարել Ա. Շախտավարյանն իր «Ֆրիկը Խարանու թարգմանիչ» հոդվածում՝ զննահանելով Ֆրիկին «ոչ միայն որպես բանաստեղծ, այլև շնորհալի մի թարգմանիչ»:²¹ Մտորև բերում ենք վերոնշյալ բանաստեղծական պատառիկի պարսկական, ֆրիկյան և խաբանյան տարբերակները.

Սիրո ճոճարանում լավից բացի ոչ մեկին չեն գոռում,

Աննկարագիր և վատարարո մարդկանց չեն գոռում,

Եթե անկեղծ սիրահաբ ևս գոռվելուց մի խոստավիք.

Պիղծ կլինի այն (կենդանին), որին չեն մորթում:

(Պարսկերեն հայատառ քառյակի թարգմանությունը):²²

Ի սուրբ սեղանոյն վերայ քան զաղեկն այլ իրք չի գեներն,

Չնիխարն ու զվատուն, եղբարք, Աստուծոյ զայն և՞ք դրբղեն:

Թողորդ սիրելի ևս դու, հանց արա, որ զքեզ չի խոռեն,

¹¹ ՖրԲ, էջ 636:

¹² Հ. Մ Ե ա ն յ ա ն, Հայոց լեզվի պատմություն, հ. II, Եր., 1951, էջ 180:

¹³ Մ. Ա ք Ե ղ յ ա ն, Հայ գրականության պատմություն, Եր., 1944, հ. II, էջ 541:

¹⁴ ՖրԲ, էջ 124:

¹⁵ Հայկական ՄԱԹ Գիտությունների ակադեմիայի «Տեղեկատու», 1959, N 3:

¹⁶ «Բանբեր Սովետադարանի», 1958, N 4, էջ 111-120:

¹⁷ Առանձնատեսի Հայկական ՄԱԹ Գիտությունների ակադեմիայի «Տեղեկատու», 1962, N 11, էջ 85-87:

¹⁸ Ա. Մ Ե ա ն կ ա ն յ ա ն, Հայերեններ, Եր., 1995, էջ 991:

¹⁹ ՖրԲ, էջ 84:

²⁰ ՖրԲ, էջ 353:

²¹ Առանձնատեսի Հայկական ՄԱԹ ԳԱ «Տեղեկատու», 1962, N 11, էջ 87:

²² Նայն տեղում, էջ 85:

Գիտեմ՝ անպիտան դառնայ այն մատաղն, որ զինքն չի գենեն:²³

Սիրո տերության մեջ ամեն բայտն չեն գոհում,
Անկարագիր և վատարարոյ մարդկանց չեն գոհում,
Եթե սիրահարված ես, Սաղեղի գոհվելուց մի խոսափիր,
Պիղծ կլինի այն ամենը (կենդանին), որին չեն գոհում:
(*Խարանուն վերագրվող քառյակը*):²⁴

Եթև նույնիսկ Ֆրիկը ծանոթ լինել վերոհիշյալ քառատողին՝ գործածելով հավանաժամ մտքերն ու պատկերները, միևնույնն է, նրան Խարանու կամ այլ բանաստեղծի թարգմանիչ անվանելը միանշանակ բնորոշում չի կարող լինել: Թերևս կարելի է այն բացատրել *գրական որոշակի ազդեցությամբ*, հատկապես պատկերները գործածվել են միանգամայն տարարմույթ երևույթներ բնորոշելիս:

Ընդ որում, պարսկատառ քառյակը և ֆրիկյանն ընդգրկված են տարբեր (չնայած իրար հայտնող) տաղերում՝ առաջինը «Նորին Ֆրկանն ասացեալ», երկրորդը՝ հաջորդ՝ «Նորին Ֆրկանն ասացեալ» բանրում: Եվ հույժ հավանական է, որ նախորդ դարերի գրիչներից մեկը, նկատելով նշված հարավածների ակնհայտ նմանությունը, հավելել է իր իմացածը:

Նշենք, որ Ֆրիկին կենդանության օրոք ևս մեղադրել են ուրիշի գործերն իր անվամբ ներկայացնելու համար:²⁵ Կասկածանքով վերաբերվելով նրան: Ի պատասխան՝ նա երգումով հաստատել է իր ս.մեղությունը՝ *Տէր կենդանի է և օրհնեալ, Թե՛ն չէ՛ ալոց բանքս ասացած / ՖրԲ, 78/*:

Հնարավոր ենք համարում նաև նշված քառյակների ուղղակի իմաստային զուգահեյությունը, քանի որ դրանց համար հիմնական աղբյուր են եղել Հին Կտակարանում նշված գոհաբերության օրենքներն ու կանոնները, ինչպես՝ «Ապու թ՛ գոհ փրկութեան ից՛ պատարագ նորա Տէրն, եթ՛ յարջառոց մասուցանէ, եթ՛ արու ից՛ և եթ՛ Լգ ից՛՛ զանարստն մասուցանէ առաջի Տեսուն...»:²⁶ ապա նաև՝ «Եւ գամենայն մեռելութի մի ուռիցլք»:²⁷ քանի որ այն պիղծ է համարվում:

Այսպիսով, պարսկա-արաբական փոխառություններ վկայվել են և բուն Հայաստանի, և՛ Կիլիկիայի գրական տարբերակներում, այս պատճառով միանշանակորեն հնարավոր չէ ճշգրիտ դատադատություններ անել լեզվի սարածքային այն տարբերակի մասին, որով խոսել և ստեղծագործել է Ֆրիկը:

Թուրքերեն փոխառություններ: Անդրադառնալով թուրքերեն փոխառություններին՝ նշենք, որ ավյալ բառը գործածում ենք պայմանականորեն՝ հիմք ընդունելով Աճառյանի կարծիքը. «... սելջուկներ, Պարսկաստանի թուրքերը, մոնղոլ թաթարներ, Էօզրէկ թաթարներ, թուրքմեններ և վելյապես՝ օսմանցիք կամ տաճիկներ: Այս ժողովուրդները թե՛ առանձին-առանձին անուններ են կրում, բայց լեզվով այնքան մեծ տարբերություն չունեն միմյանցից և միևնույն *թուրքերեն* բառի տակ կարող ենք հասկանալ բոլորի լեզուն»:²⁸

Համեմատած արաբապարսկական արմատների հետ՝ թուրքական փոխառությունները մեծ թիվ չեն կազմում: Դա բնական է, քանի որ միջին գրական լեզվի զարգացման առաջին շրջանում՝ հատկապես XIII-XIV դդ., թուրքական լեզուներից կատարված փոխառությունները մեծ թիվ չեն կազմում՝ պայմանավորված նախ՝ ժամանակաշրջանով, ապա՝ թուրքական ցեղերի հետ թույլ հաղորդակցությամբ:

Թե՛ն ընդունված է համարել, որ «թուրքերեն լեզվի հիմքը քյուրքական է. ախլիկ քյուրքական են հնչյունական և քերականական կառուցվածքի որոշիչ գծերը, բառապաշարի մեծ մասը»:²⁹ սակայն մասնավորապես միջին դարերում՝ իսլամն ընդունելուց հետո, արաբական և պարսկական շատ արմատներ փոխանցվել են թուրքերեն-

²³ ՖրԲ, ԼԳ 354:

²⁴ Առանձնապիսի Հայկական ՍՍՏԻ ԳԱ «Տեղեկատու», 1962, N11, ԼԳ 87:

²⁵ Նշված խնդիրը անդրադարձնել է ունեցել և՛ ֆրիկյան քանրերում, և՛ գրականագիտական աշխատություններում, որի պատճառով մանրամասն չենք ներկայացնում:

²⁶ Հին Կտակարան, Ղևտ., Գ. 1:

²⁷ Հին Կտակարան, Բ Օրվն, ԺԳ, 21:

²⁸ Հ. Ա ճ ա ո յ ա ն, Հայոց լեզվի պատմություն, ԼԳ 258:

²⁹ Գ. Ե թ ե մ ե ն, Թուրքերի ծագումը, Եր., 1975, ԼԳ 296:

նին, ինչպես նաև «XI դարից սկսած՝ պարսիկները դարեր շարունակ սպրկել են բուրբ-թաթարական գանգազան ցեղերի գերիշխանության տակ, և նվաճողների լեզվից պարսկերենին անցան բազմաթիվ բառեր»։ ինչպես՝ խսան, բեզ, խաթուն, բաշի, սուր-սաթ³⁰ և այլն, ուստի չի բացառվում, որ բուրբերեն համարվող բառերի մի մասը լինի միջնորդավորված փոխառություն: Ինչ խոսք, այս հանգամանքը խոչընդոտում է բուրբական լեզուների հետ հայերենի մերձավորության աստիճանը որոշելուն մասնավորապես XIII դարում, երբ հայ ժողովուրդը նոր էր սկսել ծանոթանալ բուրբ-թաթարական ցեղերի հետ և նրանց լեզուներին:

Այսպիսով, բուրբ-մոնղոլական լեզվի վերաբերյալ ամենավաղ վկայությունը իբրև «խժականք անձանօրք ի մե՛նջ»³¹ արտահայտվել է Կ. Գանձակեցու կազմած մաս հիսուն բառանոց ցանկով, որը, ըստ էության, «մոնղոլական գրականության ամենահին հիշատակարանն է»:³² Սակայն այդ բառերից ոչ մեկը վկայված չէ Ֆրիկի տաղերում:

Ռ. Ղազարյանը, միջին դարերում հայերենի՝ բուրբական լեզուների հետ ունեցած պատմական առնչության հարցի կարևորությունից ելնելով, «Արջին հայերենի բառապաշարը՝ աշխատության մեջ ներկայացնում է բուրբական լեզուներից՝ թաթարերենից, մոնղոլերենից և չաղաթայերենից վկայված բոլոր փոխառությունները, ոչ ունցից, սակայն, Ֆրիկի երկերում հանդիպում է միայն *շինքսան* բառը, իսկ մնացյալ սակավաթիվ բառերը վերաբերում են բուրբերենին, դրանցից են՝ *բոխերի, խմածիկ, դար, սօֆի, փերք, քարփիճ, օրթաղ*:

Նշենք, որ միջին հայերենում բուրբերենից որևէ գրական փոխառություն չի կատարվել: Ժայռերեն բառերն ամբողջությամբ ժողովրդական փոխառություններ են՝ գործածական միայն խոսակցական լեզվում, որտեղից տղրակիորեն ներքափանցել են միջին գրական հայերենի տարբերակների մեջ»³³ Ֆրիկի տաղերում առկա բուրբական արմատների իմաստային քննությունը վկայում է վերոհիշյալ միաբը:

Առօրյա խոսակցական բառաշերտին պատկանող բառերը գործածվել են՝

ա) հայկական տարրերակների բացակայության պատճառով, ինչպես՝ *բոխերի, խմածիկ, սօֆի, քարփիճ*, բ) ոճավորման նպատակով: Ի դեպ, սրանց թիվը կնվազի (հասնելով վեցի), եթե դուրս բերենք տաղերի հիմնական տարբերակում չվկայված բառերը՝ *բողագ, խմածիկ, չամուռ, քարփիճ*:

Թեպետ սահմանափակ կիրառությանը այնուամենայնիվ, հարկ է նշել, որ դրանք գործածվել են հայերենին բնորոշ քերականական փոփոխություններով, օրինակ, Աստուածուրբաց լիրք եւ անամօր՝ այն շուն *սօֆին*, Հանչաթ վագլ դոն ի դաս /Ֆրճ.212/: Մ սկար չէ՞ր մայրն ինձ բերել, որ չի դիպչել գայս *աառասխ* /Ֆրճ.267/:

Ֆրիկի տաղերում առկա բուրբերեն բառերը վկայում են, որ նրա սուրբած տարածաշրջանում հայերը թեև շփվում էին բուրբերի հետ, բայց առկալին չունեին սերտ հարաբերություններ: Ըստ օտար աղբյուրների՝ Անատոլիայում արդեն XII և մասնավորապես XIII դարի սկզբին բուրբ բուրբերների թիվը մոտենում էր մեկ միլիոնի,³⁴ բայց դրանք հիմնականում զինվորներ էին, և բնական է, որ գրավյալ տարածքների բնակիչները, փորձելով սովորել նրանց լեզուն, սերտ շփման չէին ձգտում:

Ասորական փոխառություններ: Քննելով ասորական ազդեցությունը հայերենի վրա՝ Հր. Աճառյանը ժամանակագրական առումով այն բաժանել է չորս փուլերի՝ «նախնական /Բժ ա. Ա դար/, քրիստոնեական քարոզչության /Գ-Գ դարեր/, մասնագրական /Դ-Ե դարեր/ և անկման շրջաններ, երբ «ասորիները, իրենց մեծությունն ու ազդեցությունը կորցրած, ապրում են հայոց հետ ազգային ու կրոնական մոտիկ բարեկամական հարաբերության մեջ՝ վայելելով մեր պաշտպանությունը»:³⁵

Ֆրիկի լեզվամասնագրության մեջ դրսևորվող ասորական փոխառությունները պայմանավորված էին հայ և ասորի բնակչության անմիջական անմտնեցումով, որոնք

³⁰ Գ. Ն ա լ Ր ա ն դ յ ա ն, Պարսից լեզվի քերականություն, Եր., 1980, էջ 111:

³¹ Հր. Ա ճ ա ո յ ա ն, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 258:

³² Նայն տեղում, էջ 259:

³³ Ռ. Ղ ա զ ա Ր յ ա ն, Միջին հայերենի բառապաշարը, Եր., 1993, էջ 20:

³⁴ Գ. Ե բ ե մ ե և, Աշխ. աշխ., Եր., 1975, էջ 120:

³⁵ Հր. Ա ճ ա ո յ ա ն, Հայոց լեզվի պատմություն, Եր., 1940, հ. I, էջ 335:

առավել սերտ էին «Հայաստանի հարավային գավառներում, Միջագետքի հյուսիսային կողմերում, Կիլիկիա արևելյան շրջաններում, Եփրատագոց սահմաններում»:³⁶

Աճառյանի նշած ասորական 290 փոխառություններից Ֆրիկի տաղերում վկայվել են ընդամենը երկուսը՝ *խիլայել* (Ապա նորա վասն կաշառուց, Չմայրոն *խիլայեն* և զնդանեն /ՖրՔ.188/) և *կրթխալ* (Ով կա սիրլ կուծ ու *կրթայ*. Դուսար ու որդիքն յգուց մուրալ /ՖրՔ.105/), որոնք հայ մասեն սգուրյան մեջ հիշատակվել են XIII դ. սկսած:³⁷

Նշենք, որ Ռ. Ղազարյանը, անդրադառնալով միջնադարյան ասորական փոխառություններին, դրանց մեծագույն մասը համարել է անմիջական փոխառություններ:³⁸ Այս իրողությունը բույլ է տալիս՝ ենթադրել, որ Ֆրիկը բնակվել է այնպիսի վայրում, որտեղ ասորիների հետ շփումը նվազ է եղել:

Եփրոպական փոխառություններ. Ֆրիկի տաղերում վկայվել է ընդամենը մեկ եփրոպական արմատ՝ *պարոն* և դրանից ձևավորված *պարոնորդի* բառը: Սա հակառակ է այն վարկածին, որի համաձայն՝ Ֆրիկը երկար ժամանակ ապրել ու աշխատել է Կիլիկիայում:

Հայտնի է, որ եփրոպական փոխառությունները, ի հակադրություն հունականի և պարսկականի, որոնց առկայությունը պայմանավորված էր մշակութային ազդեցությամբ, իմաստային առումով «ժողովրդական են, այսինքն՝ գործածված են իրապես խոսակցական լեզվի մեջ»:³⁹ Սրանից կարող ենք վստահաբար եզրակացնել. կրե Ֆրիկի միջավայրում գործածվելիս եփրոպական բառեր, նրա բառապաշարում դրանք ևս կարտահայտվեին, մանավանդ, նաև սկզբունքորեն դեմ չի եղել դրանց գործածմանը՝ ձգտելով հնարավորին չափ մոտ լինել ժողովրդական լեզվամտածողությանը: Հիշենք, որ ԺԲ-ԺԳ դարերում Կիլիկյան Հայաստանում եփրոպամիտաբյունը բավական մեծ չափեր ուներ՝ ընդգրկելով էյանքի բոլոր ոլորտները, իսկ լեզվում այն արտահայտվում էր եփրոպական բազմաթիվ փոխառություններով: Պահպանվել է Լամբրոնացու՝ 1195 թ. նամակը՝ ուղղված Լևոն Բ-ին, որտեղ խոսվում է եփրոպամիտության ահռելի չափերի մասին:⁴⁰ Ըստ Լուրյան, Աճառյանի ներկայացրած միջնադարյան եփրոպական 87 փոխառություններից Ֆրիկը գործածել է միայն մեկը, որը, ի դեպ, տարածքային սահմանափակում չի ունեցել և լայնորեն կիրառվել է ոչ միայն Կիլիկիայում, այլև ամբողջ Հայաստանում:⁴¹

Ֆրիկի լեզվում առկա փոխառությունների քննությունը նաև խոսում է բուն Հայաստանի տարածքում նրա սուպերում օտեղծագործելու հանգամանքի օգտին:

ЗАИМСТВОВАНИЯ В ПОЭЗИИ ФРИКА

Резюме

А. Айрапетян

В статье сделана попытка представить роль заимствования в языке средневекового армянского писателя Фрика с грамматической и, особенно, со словообразовательной точки зрения. Исходя из того, что Фрик использовал в своем творчестве устную разговорную речь, можно сделать выводы о спорном вопросе его местожительства. С этой целью путем языкового исследования присутствующих в поэзии Фрика персидских и европейских заимствований сделаны некоторые уточнения о приблизительных границах местожительства Фрика. Мы полагаем, что он, вопреки общепризнанной версии, жил и творил не в Киликии, как принято считать, а в Армении.

³⁶ Հր. Աճառյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 336:

³⁷ Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, *Միջին հայերենի բառապահ. հ. I*, Եր., 1993, էջ 340, 396:

³⁸ Ռ. Ղազարյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 25:

³⁹ Հր. Աճառյան, *Հայոց լեզվի պատմություն*, Եր., 1951, հ. II, էջ 303:

⁴⁰ Նույնը:

⁴¹ Նույն տեղում. էջ 296-324: